

Történetek poétikája (Csaplár Vilmos: Hitler lánya; Darvasi László: Virágzabálók; Garaczi László: Arc és hátraarc c. könyvéről)

[2011. március]

CSAPLÁR VILMOS: *HITLER LÁNYA*. KALLIGRAM KIADÓ, BUDAPEST, 2009.

DARVASI LÁSZLÓ: *VIRÁGZABÁLÓK*. MAGVETŐ KIADÓ, BUDAPEST, 2009.

GARACZI LÁSZLÓ: *ARC ÉS HÁTRAARC*. MAGVETŐ KIADÓ, BUDAPEST, 2010.

A történelmi múltat sokféleképpen lehet személyessé tenni. A magyar kortárs irodalom igen gazdag ilyen vonatkozásban. Másképp személyes Esterházy Péter történelme és másképp a Nádas Péteré, egészen másképp lép elénk Márton László és másképp Oravecz Imre, vagy az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság történetét szarkasztikus humorral megregényesítő fiatal prózaíró, Benedek Szabolcs. Van, aki saját emlékeit írja meg, van, aki forrásmunkákat használ. Van, aki nyelvi ízeivel idézi meg a történelmet, akad, aki poétikai felépítményében követi a régi századok munkáit. Kertész Imrétől Tandori Dezsőig a személyes történet és a történelem kapcsolatának százféle lehetősége íródik a mai napig. Nézzünk erre három friss példát, névsorba állítva az alkotókat.

Csaplár Vilmos (1947) előző regénye, az Igazságos Kádár János, miképpen címe is mutatja, mesészerűen idézi meg a közelmúltat. Corvin Mátyást, a magyar Napkirályt, az európai politikust, a könyvtáralapítót, a bőkezű mecénást, a Fekete Seregnek nevezett zsoldoshad vaskezű vezérét nevezte el igazságosnak az utókor. Mennyi az igazság az igazságos Mátyásban? Nem sok, mondják a történészek, abszolutista uralkodóként megnyirbálta a nemesi kiváltságokat, adókkal és fegyverrel szilárdította meg hatalmát. Ellenben az is igaz, hogy erőssé tette birodalmát. Hogy szokása volt-e álruhában a nép közé vegyülni, és igazságot osztogatni? Nem, ez már a mesés utóéletéhez tartozik. És valóban, ha a Mátyásról szóló meséket összevetjük akár az Ezeregyéjszaka meséivel, legalább fele részben tipikus vándormotívumokkal találkozunk. Csaplár hasonlóképpen gyúr Kádárból mesefigurát, és ezzel eléri, hogy könyvének olvasója kitárulkozik, nem gyanakszik semmire, a megírt kor ilyen-olyan előítéletek nélkül lopózik belülré: legbelül, az érzékek szintjén indul el a párbeszéd közte és olvasója között, és leplezetlenül kiderül, milyen is volt valójában az a világ, amire a XXI. század épült. Kiderül valami lényeges a jelen század gyerekkoráról, legfőképpen a nosztalgia elfödte traumákról.

A Hitler lánya korábbi időszakban játszódik, nem a gulyáskommunizmus májuselsejés népünnepélyeinek történeteiből mesél, hanem a XX. század véres szörnyűségeiből, a második világháború és az 1956-os magyar forradalom időszakából. Címe ellenére nem Hitlerről szól, bár Hitler is felbukkan, mégpedig elsőként egy müncheni kocsmában, a Tököfözelékben, ahol elcsábítja a magyar mosogatólányt, Kucor Fannit, és gyereket nemz neki. Fanni maga sem tudja akkor még, hogy zsidó, és számára később is szinte felfoghatatlan, hogy a később felcseperedő lányával, Jolánnal együtt miért deportálják Auschwitzba – és ebben a deportálásban, még ha közvetetten is, újra kapcsolatba kerül Hitlerrel.

Hitler nem tartotta a zsidókat embernek, mint ahogy a regény másik szálán haladva, láthatjuk, miként nem tartotta embernek a magyar Alföldön élő parasztot a magyar úri társadalom. A paraszt állati sorban élt, és úgy is bántak vele, mint az állattal. „Nem érdekel, hogyan halnak meg, mint ahogy nem tudni, honnan és hogyan lesznek, de lesznek, szaporodnak, valahogy meg kell halniuk”, mondja az egyik rendőrségi nyomozó, akinek a rejtélyes gyilkosságok kiderítése a feladata. Álfeladat ez. A paraszt életének nincs értéke.

A Kasztner-vonatról olvasható fejezetben megtudjuk, mennyi pénzért vásárolható meg egy zsidó ember élete. Erre a Svájcba átengedett vonatra olyan magyarországi zsidók ülhetek fel, és hagyhatták el a német

megszállás alá került Magyarországot, akik a testsúlyuknak megfelelő aranytömb értékben képesek voltak megvásárolni az életüket. Mennyit ér egy élet, és miért ér többet egy másik ember életénél?

Csupa súlyos kérdés, csupa különleges sors, egymást keresztező életpályák. A parasztok gyilkosa, Pipás Pista létező alak volt, a korabeli újságok is írtak róla, Horthy Miklós, Magyarország kormányzója adott kegyelmet neki. Hétpróbás gyilkos, aki az embereivel felakasztatta azokat az alföldi parasztokat, akiket a feleségük vagy a gyerekek öletett meg, mert már elviselhetetlenné vált az élet mellettük. Bérgyilkos volt, nem férfi, hanem nő, de ennek ellenére tevőlegesen is részt vett az akasztásokban, sőt, a feleségnek és a gyerekeknek is végig kellett nézniük az akasztást: az a gyerekkori trauma, ami miatt gyilkoló vállalkozó lett belőle, így tombolhatta ki magát. De hogy kerül ide Hitler lánya? Pipás Pista menti meg azt a gyereket (mármint azzal, hogy megszabadítja a kegyetlen apjától), megmenti a fiút, aki később, felnőttként a lágerbe deportáltak menetoszlopából megmenti Fanni lányát, Jolánt, persze ez sem igazi megmentés, mert lényegében csak azért szökteti meg, hogy bezárva tartsa egy odúban, és megerőszkolja. És tovább szövődnek a szálak, mert a Fannit megmentő csendőr 1956-ban a magyar forradalom hőse lesz, a magyar szabadságért fegyverrel harcoló forradalmár.

A leírt borzalmak ellenére nem támad a könyv vagy az írója iránti ellenkezés az olvasóban. Talán a mesélés közvetlensége miatt. Bár az elbeszélőről nem tudunk meg semmit, poétikailag is kívül marad, nem beszél az elbeszélés nehézségeiről, ám mégis, a személyes személytelenség, a biztos mondatkezelésben, az előítéletmentes leírásokban rejlő személyessége igen közel hozza őt is, és messzemenően olvasmányossá teszi az elbeszélését. Illetve a minduntalan felbugyogó humor is itt van. Ebben a regényben még Hitler is olyan esetlen, mint egy burleszk-filmhős. Chaplin jut eszünkbe róla, főképp akkor, amikor Fanninak készül szónoklatot tartani a zöldségek hasznáról.

„Valaki megbökte az oldalát. Hilda, a másik konyhalány hívta, hogy jöjjön. Fanni, mielőtt félbeszakította volna a munkát, lapos pillantással fölmérte a terepet, látta, hogy a konyhafőnök is az étterembe vezető ajtóban tolong a többiek között.

Hitler épp egy határozott tenyér mozdulatával a homlokába hulló haját simította félre. Úgy állt a széke mellett az asztalnál, akár valami emelvényen. Beszéd közben ágaskodott, majd ismét talpra ereszkedett. A mozgás ritmusa a mondatait akarta nagyobb hatásúvá tenni.

Fanni a szája elé kapta azt a tenyerét, amelynek másik oldalát a férfi nemrég megérintette a hideg ajkával. A szónok még kissé kiforrottanul ágált, a lánynak nevetethetnékje támadt, bár fogalma se volt arról, milyen egy kiforrott szónok.”

A néha hátborzongató és olykor velőtrázóan kegyetlen, gyomorforgató események ellenére olvasmányos, lucidus, mondhatni derűs könyv a Hitler lánya, arra a polcra tenném, ahol Vaclav Havel vagy Milan Kundera könyvei állnak.

*

Darvasi László (1962) előző regénye, A könnyemutatványosok legendája tekinthető volt novellafüzérként is, olyan novellaantológiaként, amelyben a sajátos elbeszélői poétika jelentette a kötőanyagot. E mostani nagyregény szintén rendelkezik ezzel a műfajbeli tulajdonsággal és lehetőséggel: ötféle szempontból mutatja be ugyanazt a történetet, és hogy még talányosabb legyen minden, az elbeszélő történetéről tudunk meg a legkevesebbet. Őt szereplő mesél, és tulajdonképpen pontosan arról nincs szó, ami megtörtént. Ám elbeszélésüket saját személyükön kívül ez az elbeszélhetetlen történet köti össze. És hogy saját személyüket mi köti konkrétan össze? A szerelem. Szerelmi viszonyok szövődnek bennük-körülöttük, miközben ők vándorolnak és kavarognak térben és időben, próbálják felidézni, mi is történt. A poétika a történet és a történet elmondásának feszültségében alakul ki.

Szép Imre botanikus, ért a virágok nyelvén, övé a „virágzabálók” metaforája is. Amikor letartóztatják, a virágokról mesél, a virágokban rejlő jelképekkel válaszol a császári kihallgatótiszt kérdéseire. Azzal gyanúsítják hogy részt vett, illetve felbujtója volt egy gyilkosságnak. Mindenesetre különös, hogy a meggyilkolt szájába egy szál virágot illesztettek. Szép Imrét letartóztatják, majd börtönbe csukják. De mikor is történik mindez? A regény nagyjából hatvan évet fog át, a két nagy szegedi árvíz közötti időszakot, ami az árvizektől függetlenül, de nem melleleg a XIX. századi magyar történelem egyik

legmeghatározóbb szakasza. A reformok és a forradalom kora, az új jogrend, az új polgári élet kialakulásának időszaka, régi szokások eltűnésének, újak keletkezésének fordulataival, a szabadság ígézetével, függetlenségi harcokkal. Szép Imre 1851-ben, két évvel a Habsburg-elnomás elleni magyar szabadságharc leverése után tart előadást a virágokról, előbb a kaszinó hallgatóságának, majd kihallgatójának, Vogel kapitánynak. A történelem egyik legvéresebb rendteremtésének idejében vagyunk. Két éve végezték ki a magyar miniszterelnököt, a magyar tábornokokat, üldözés, bitó, börtön, húszéves rémuralom. Szép Imre virágokról beszél mégis, és abban is van valami metaforikus, hogy a magyarban a világot a virágtól csupán egyetlen betű, egyetlen hasonló hang különbözteti meg. Szép Imre neve szintén metaforikus, és Szép Imre felesége, Pelsőczy Klára lényé szintén metafora: virágszerű lény, vad mimóza, ahogy az ő külön-fejezete a címében jelzi. Klára gyermekét hárman is magukénak hiszik, férjén kívül annak testvérei, Szép Péter és féltestvérük, Pallagi Ádám. Szép Péter iszonyúan erős és gyakorlatias ember, üzleti vállalkozást csinál a forradalomból is, érzékeny szereti Klárát, és a mindenkor felbukkanó rejtélyes cigányok szerint ő ölte meg Pallagi Ádámot, ezt a különös tulajdonságú embert, akit nem láthat mindenki: átlátszó, alig létező ember, ő láthatja mások sorsát, a magáét azonban nem találja soha. Lényegében mindenki, a regény valamennyi szereplőjéről elmondható, hogy hasonló metaforaként bomlik ki a maga történetében. Mindenki úgy merül bele az időbe, hogy minduntalan a saját sorsát keresi, a saját életét szeretné leélni, és miközben a magáét nem találja, beleütközik másokéba. Csak egyetlen szereplő emelkedik ki ebből az áttetszőségből, mintha ő volna az, aki kézben tartja a szálakat, aki átlátja a döntések következményeit, aki képes megtervezni a jövőt, ő Schütz doktor, az öreg orvos, ilyen szempontból az elbeszélő alteregója. Na és ott vannak még a cigányok, akik szintén másképp látják, másképp mesélik el az eseményeket, és akik a Schütz-féle racionalitás, tervezhetőség mellé a kiszámíthatatlanul bekövetkező, érthetetlen csodákat odatársítják.

Fontos jelzés, hogy a történetek középpontjában álló, kulcsfontosságú, a virágokról szóló előadást soha nem ismerjük meg. Nem tudunk csak utalásokból róla. Csak következményeiről szerzünk tudomást, a részleges beszámolókból rakhatjuk össze, miként is zajlott le. Hasonlóképpen megjelenítetlenek maradnak a cigányok is, alkalmasszerűen jelennek meg, epizodistaként, de akár kórusként is lehetne ezt nevezni. A fűmuzsikus, Koszta Néró, valamint a Mama Gyökér által emlegetett csodák is hasonlóképp bukkannak elő, azaz soha nem tanúk előtt történnek meg, csakis a csodáról beszámolók elbeszéléseiben léteznek. Nem, nem a fűmuzsikus a csodagyártó, hanem ő a csoda megjelenítője. A csoda a meséjében létezik, és ez is azt sugallja, hogy a világ a mese szövedékében rángatózik, illetve annyit lakhatunk be a világból, és oly módon, ahogy elmeséljük.

A valóság és a történetek között a történet elbeszélése a kapcsolat. A történet ötféle elbeszélése egyértelműen kimondja, hogy annyi a valóság, ahány története van. Darvasinál nem a látványosan, képzeletgazdagon bonyolódó történetek jelentik a legfontosabb poétikai alapot. A történetmondás tündöklése éppen hogy a tündöklés esélytelenségéről beszél. Arról, hogy a valóság nem az, ami a történet mögött van, hanem maga a történet. Ezért az életünk sem az, ami, hanem a meséje. Mi sem vagyunk mi magunk lealapozott vászna, amire rákenődnek a szerepek, hanem maguk a szerepek vagyunk. Ez így volt, és így lesz a jövőben is, ezt bizonyítja ez a regény.

„A legendáink túlnyomó részének vége. A szereplőket leváltják, a csodákat tervezni, kivitelezni és gyártani fogják. A csodákat falakkal kerítik el. Minden jelenség, ami csodálatra méltó, kisajátítás része lesz, tulajdon lesz, mintha a csodának lehetne fizikai kiterjedése. S ha korábban az élő anyag, a föld, az ég, a növényi organizmusok szolgáltak otthonul a csodáknak, az idő afelé halad, hogy az élettelen anyag legyen a csodálatunk tárgya. A csodákat gyártani fogjuk, lesz szavatossági idejük, sokszorosítani fogjuk őket.”

Mindenesetre a valóság és a története közötti kapcsolat megértése akár reménykeltő felismeréssé is válhat. Ha a világ a világ meséje, akkor a képzelet beindította kar képes a világot megváltoztatni. Arra is esély adódhat, hogy a kart vezérlő mozdulat részvételteljes legyen egyszer.

„Én gyáva vagyok, és sokat félek, uram. Nekem szükségem van csodákra, mondta halkan Imre, és aztán elgondolkodott. És azt hiszem, a csodáknak is szükségük van rám.”

Poétikus olvasmány a Virágzabálók, képes a rútságból is szépséget varázsolni. Oda helyezném, arra a könyvespolcra, ahol García-Márquez és követőinek legpoétikusabb könyvei találhatóak.

Garaczi László (1956) az Egy lemúr vallomásai alcímű önéletrajzi sorozatában (Mintha élnél [1995] és Pompásan buszozunk! [1998]) ez a mostani, harmadik könyv a legszomorúbb. Minden rossz megtörténik, ami megtörténhet, ám még csak rossz sem akar lenni. A beszédmód itt nélkülözi a korábbi regények látomásos, néhol felfokozott érzékiséggel indázó, szürrealisztikus képeket idéző mondatait – többnyire kopár, komoran pattogó tómondatokat találunk. Arc és hátraarc, a katonaság története: egy tizenkilenc éves fiú bevonul, hogy teljesítse a kötelező katonai szolgálatot, végig kellene csinálnia, amit egyetlen tizenkilenc éves fiú sem tud ép ésszel és ép testtel kibírni. Az egész katonai szolgálatnak az a lényege, legfontosabb tulajdonsága, értelme és kimondatlan célja, hogy nem lehet épen kikerülni belőle. Ez az egésznek a kulcsa. Megnevel. Beletör a rendbe, értsük ezen a renden konkrétan a szocializmus virágzó időszakát, a hetvenes évek közepét. Néhol egyes szám első személyben, néhol harmadikban, Csont becenevű fiúként mesél magáról az elbeszélő (korábbi változatokban a főhőst még L-nek hívták, erősítve az önéletrajzi jelleget). Csont arra is képes, hogy szándékosan eltörje a kezét, képes bármire, hogy kórházba kerüljön, és reménykedhessen a felmentésében.

Nem nosztalgizáló katonatörténet az Arc és hátraarc. És nem is valamiféle lázító írás az embertelenség ellen. Úgy, ahogy van, maga a világ szörnyű, kegyetlen, embertelen, ezt mondja ez a regény. Mintha az embertelenség a világ anyagából szivárogná, mintha a gravitáció maga volna a legnagyobb embertelenség, mintha a világ matériája és fizikai törvénykezése nem tűrné, hogy az ember benne felnőjön, mintha az anyag mindenféle morált tagadna. Mindenki mindenkivel kibabrál, anélkül, hogy különösebben ki akarna babrálni, mindenki mindenkire megaláz, anélkül, hogy különösebben kegyetlen ösztönök, alattomos célok irányítanák. Mégis alapos ismeretekkel rendelkeznek, már ami a megaláztatás trükkjeit illeti. Hogyan, miként lehet megalázni az embereket? Ennek a találékonytáncnak a helyszíne a katonaság.

De már előtte is csupa hasonló helyszínnel ismerkedik meg a felnövekvő gyerek, az iskola sem tesz mást, előzetese a katonaságnak. A főhős, Csont, több tekintetben is hasonlít Camus Meursault-jához, csak ő nem követ el semmiféle gyilkosságot, bár megtörténhetne vele is, szinte csak a véletlenül múlik, hogy nem lesz gyilkos, ha nem mást, önmagát ölné meg, annyira szeretne megszabadulni ettől az egésztől. Nem, nem a szabadságvágy miatt, ködösebb, rejtettebb érzések vezérlik. Vagy ha tudja is, nem tudja elmesélni. Bár szavakat gyűjt, dossziékba írja a különös, ismeretlen kifejezéseket, néma marad – azért gyűjti a szavakat, mert mintha a kimondás, a megnevezés, alkalomadtán majd a leírás oldhatná fel a bánaságot, mintha a kimondott szörnyűség a kimondás révén elveszítené igazi bűverejét. A sötétben lapuló, a láthatatlan szörnyűség, a rettenet lehetősége a legnagyobb rettenet.

A másik járható út a víziókat hozó bódulaté. Sokféle módja van ennek. Ebben is találékonyak a regény szereplői. Szép jelenet, amikor a leveleket kell visszaragasszák a fára, és a ragasztó szagától megmámorosodva, Csont képzeletében kilebeg a kaszárnyából, és verge-valahára elveszíti szüzességét. Fent lebeg a fák fölött, ahol minden megtörténhet, még a szüzessége is oda, nem kell agyonlőnie magát, hiszen megfogadta, hogy ha húszévesen is szűz marad, akkor nem fog tovább élni, mert a szüzesség azt jelenti, végképp alkalmatlan az életre.

„Egyre pompásabb magaslesek és függőkerteket hozott létre. Úgy körbelevelesítette magát, hogy alig tudott kikászálódni, kitörni a maga építette, tömör falú levélszobákból.

Ameddig fel tudott mászni, kitapétázta a törzset különböző színű és fajtájú levelekkel. A harmadik pihenő után eufórikus állapotba került.

Elfelejtette a lőtéri kudarcot, és élete legszerencsésebb napjának érezte, mikor ebbe a csodálatos laktanyába került. Teremtő energiák buzogtak benne, alig várta, hogy átmásszon a következő fára.” Na és mi van a lányokkal, akik nem vonulnak be katonának? Milyen a szerelem? Néma. A szavak megbízhatatlanok. A szavak megfigyelés alatt állnak. A rendőrállam akkor is rendőrállam, ha emberarcúnak mondja magát. Ellenőrzik a szavakat is, nem kérdéses. Mi a leghatásosabb ellenőrzés? A kisajátítás. Mi a kisajátítás módja? Ha minden szó ugyanazt jelenti, akkor nem jelent semmit sem. Ha a hülyeséget értelmes beszédnek mondják, akkor az értelmes beszéd is megszűnik. A hülyeség kora ez, amit nem lehet annak nevezni, ami, nem csupán az állampolgári félelem miatt, hanem mert megszűnnek a komolyan vehető szavak. Káromkodni lehet, mert az amúgy sem értelmes beszéd. A nagy semmit lehet bonyolítani. És hát ott van az irónia is, talán az egyetlen lehetőség. Hikomat, ez a szó jelöli a kórházi kezelteket. Utalva a Hykomat Trabontra, amit mozgássérültek vezetnek. De már a Trabant is kész röhej, azt sem tartotta senki autónak. Amit megkövetelnek, azt nem lehet betartani, ezért nem is ellenőrzik, betartották-e, és ha mégis ellenőrzik, akkor a büntetés más célt szolgál, nem azt, hogy ezentúl rendben

menjenek a dolgok. A falevelek visszarakasztása kész hülyeség, de nem is az a cél, hogy a levelek újra éljenek, az sohasem volt kérdés: mi az élet, nem gond, mi történik az élettel. A fák levelei lehullanak, ősz van, de előre lerázni az összes levelet, hogy a sepregető szakasz egyszer s mindenkorra elvégezze a reggeli levélseprést, ez már haditörvényszék elé kívánkozik, mondjuk azzal az ürüggyel, hogy a levél eltávolítása a katonai objektum álcázásának megsemmisítése, azért pedig fegyház jár. Persze, a humánus törvényértelmezők eltekintenek a haditörvényszéktől, amennyiben a levelek egyetlen éjszaka alatt visszakerülnek a fára. Mindegy hogyan. Cérnával, cellulsszal, ragasztóval. Senki sem gondolkozik előre, senki nem keresi a logikát, mert nem az a feladata. A feladat a túlélés. Egészen másféle túlélés ez, mint mondjuk a Svejk féle túlélés. Svejk ép ésszel, ép bőrrel megússza. Soha nem tenném Svejk mellé Garaczi „katonakönyvét”. Sokkal inkább a Camus könyvei mellé.

Kategória: Sétatér

Denumire autor: Láng Zsolt

Látó Szépirodalmi Folyóirat